

TYSKLANDS HISTORISKA SYNDABOCKAR

Av HISTORICUS¹

ETT historiskt dokument av allra största vikt är det långa brev som tyske f. rikskanslern dr Brüning tillställde utgivaren av »Deutsche Rundschau». I detta brev behandlar han de politiska krafter och händelser som ledde till weimarrepublikens undergång och till Hitlers och nationalsocialismens »Machtergreifung».² Det är första gången som Brüning i den historisk-politiska dikussionen kastar in sin intima kännedom om dessa till sina konsekvenser världsskakande preludier. Men brevet är också rent mänskligt av djupaste intresse och kan inte läsas utan att man blir uppskakad. Med den lidelsefulla kärlek till sanningen, som karakteriserar denne statsman, låter han de dåtida handlande personerna — och i deras mitt Hindenburgs gestalt — framstå för läsaren i klara konturer. Han uppfattas av Brüning fullständigt *sine ira et studio* (i politiskt avseende den forne rikskanslerns på en gång styrka och svaghet), detta trots att det till slut var Hindenburg som gjorde ett brått slut på Brünings statsmannaverk. Brüning anser inte Hindenburg på något sätt vara genial; med sin höga ålder var denne ej vuxen det fruktansvärda ansvaret, men i karaktär och handlingssätt tedde han sig ändå stor och ärevördig. Och därmed borde det en gång för alla vara slut med det bekväma påstående som beskäftiga politiker och fortfärdiga historiker satt till världen: att Hindenburg skulle ha varit Hitlers stigbygelhållare. Det heter ju att det var Hindenburg som den olycksaliga dagen 30 januari 1933 lyfte Hitler till makten. Dels av senilitet och dels av reaktionär ondska skulle ju Hindenburg — under inflytande av den kamarilla som räckte från Oldenburg-Januschau till Franz von Papen — ha gjort sig till huvudansvarig för det nationalsocialistiska tyranniet och de förhärjande följderna av dess brottsliga maktutövning.

Förspelet, utvecklingens drivkrafter och den andel i den förvirrade tyska situationen 1932/33 som de då handlande personerna ha i denna utveckling — och framför allt då Hindenburgs roll — te sig i stället för Brüning på följande sätt: Det råder inget tvivel om att det tyska folket i alla sina skikt före 1933 mer och mer bestämt vände sig till den farlige sydtyske demagogen Hitler, i vars väsen man rakt inte kan finna något fridericianskt eller preussiskt. Tillfälliga bakslag vid nyval hade inte kunnat ändra det faktum att nationens vilja med allt starkare eftertryck krävde statsmakten åt Hitler och hans an-

¹ Den tyske författaren, som föredragit att skriva utan utsatt namn, har livliga förbindelser med svenska historiker genom sina forskningar om Karl XII.

² Publicerat i julihäftet 1947 av »Deutsche Rundschau».

hängare. Med detta fastställande befinner man sig vid roten till ansvaret och samtidigt vid den nationalsocialistiska pestens infektionshärd. Enligt ordalydelsen och andan i weimarförfattningen måste rikspresidenten förr eller senare överföra statens ledning till det lavinartat växande nationalsocialistiska partiet, trots det djupa mistroende som Hindenburg instinktivt visade en så traditions- och rotlös gathörnsolitiker. Huruvida Hindenburg till en viss grad lät blända sig av Hitlers sätt att maskera sina tyranniska maktanspråk och sin nihilistiska världsåskådning i den tyska patriotismens och preussiska traditionens former — en sak som han med glänsande demagogi, oerhörd suggestionskraft och slutligen med överväldigande framgång förespeglade den tyska nationen — det låter sig än i dag inte med säkerhet klarläggas i alla detaljer. Det är emellertid fullständigt klart att »den gamle herrn» så länge som möjligt sökte undvika det tvång som tyska rikets författning med en månad för månad ökad kraft utövade på honom, ty med nödförordningsparagrafer gick det ju inte att i längden regera. Eljest hade han förvisso inte försökt sig på experimentet med kabinetten von Papen och von Schleicher mellan regeringarna Brüning och Hitler. Naturligtvis hade Hindenburg i yttersta nödfall kunnat blockera Hitlers makttillträde genom författningsbrott och statskupp samt undertrycka det nationalsocialistiska partiet med militärmakt. Som Hans Delbrück senare påvisat umgicks Bismarck kort före sin avgång med tanken på en statskupp, men dels var den inrepolitiska situationen då inte jämförbar med den som rådde 1932/33, och dels förkastade Bismarck tanken, trots sitt vulkaniska politiska temperament. Hindenburg var nu ingen Bismarck, överhuvud taget inget kraftfullt politiskt ingenium. Han var en man i spetsen för nationen, vilken — liksom förr en gång kejsar Wilhelm I — genom sin värdighet och med sitt exempel utövade en betydande auktoritet. Till hela sitt väsen var Hindenburg fullständigt främmande för tanken att man kunde — under omständigheter t. o. m. *måste* — rädda fäderneslandet från kommande olyckor genom att bryta sin ed. Därtill var han mer än ett decennium längre upp i gubbåldern än den store riksgrundaren, då denne år 1890 ställdes inför ett liknande svårt beslut. Den tragiska betydelsen av detta rent biologiska faktum understrykes starkt i Brünings redogörelse. Hindenburg, liksom många av hans både ansvariga och icke ansvariga rådgivare, hade räknat med att när den store demagogen väl ställdes i spetsen för regeringen skulle han mycket snart vara förbrukad. Därför hade den kloke general von Schleicher, som under sin korta kanslertid inte helt utan skäl kände sig som ett Hindenburgs offer, sedan länge rått rikspresidenten att i rättan tid anförtro Hitler kanslerposten. Den nationalsocialistiske ledaren skulle, med tanke på den dåtida statsledningens inre svårigheter, nöta ut och snabbt förlora den politiska prestige han vunnit genom sin skrupelfria opposition. Kabinettet Hitler omfattade också som bekant ett flertal icke-nationalsocialister, vilka tilltänkts funktionen som bromsklossar. Man kunde därför på goda grunder räkna med att tämja den nationalsocialistiska diktaturlystnaden och inskränka excesserna.

Det är således inte den 30 januari 1933 som är den ödesdigra vändskivan för den tyska vägen ner i avgrunden, utan snarare den olycksdigra dagen då fullmaktslagen (Ermächtigungsgesetz) antogs. Denna sena marsdag 1933 kapitulerade riksdagen som hypnotiserad av blicken från en basilisk, kapitulerade i ett slags panisk sinnesförvirring för den hänsynslöse äventyraren och avstod från de författningens enliga inskränkningarna i rikskanslerns fullmakter. Här måste dock tillfogas att det enligt Brünings uppfattning redan var riksdagshusbrandsdekretet av 28 februari som upphävde de medborgerliga friheterna, möjliggjorde undertryckandet av varje politiskt parti och därmed gav all demokrati förlorad i Tyskland, samtidigt som rikspresidenten helt utlämnades till Hitler och dennes makt. Dessa delar av Brünings brev, med sina avslöjande fakta och sin tvingande politiska logik, höra till det allra viktigaste materialet när man vill bedöma fenomenet »Machtergreifung». Det tyska ödets växel var i varje fall redan och oåterkalleligen omlagd då den store gamle mannen i rikets spets började långsamt dö bort. Sedan nu Brünings brev offentliggjorts kan man inte längre med framgång hålla upp fantomen om fältmarskalken och rikspresidenten som en syndabock för Tysklands katastrof och Europas förstörelse.

I tredje Mosebok är syndabocken — en av de intelligentaste och framför allt bekvämaste uppfinningarna för umgänget mellan Gud och människa — en gåva som Gamla Testamentets Gud i en nådig stund skänkte israeliterna: Jehova bjuder Moses att hans broder Aaron skall »kasta lotten över tvenne bockar» och den av de två bockarna, på vilken »Herrans lott faller, skall offras som syndaoffer». Sedan blodet från denna bock renat Tempelns allra heligaste »från Israels barns orenhet och försonat deras överträdelser», skulle Aaron lägga sina händer på den andra bockens huvud, på den bekänna alla Israels barns missgärningar, lägga dem på bocken och låta honom löpa ut i öknen, »på det att bocken må bära alla deras missgärningar ut i ödemarken». Senare blev syndabocken s. a. s. sekulariserad och vorden till symbol. Bocken antog människoanlete och hans användbarhet för samlevnaden människorna emellan blev genom denna metamorfos oändligt vitt, brett och bekvämt utdragen. I och med sagda omvandling kunde denna användbara djursymbol, i ständigt ny och växlande människogestalt, glädja sig åt en allt större popularitet hos de syndiga människorna och folken i alla tidsåldrar, så snart det gällde att avvältra skuld och ansvar eller hålla sig själv borta från sådant.

Sedan syndabocken blivit människa fick den två funktioner att utöva: en för samtiden och en för historien. Den klaraste prototypen för syndabocken kan man säga är — trots att det historiska livet eljest frambragt så många — den i dag nästan bortglömde generalen greve Adam Ludvig Lewenhaupt, en av Karl XII:s paladiner i hans kamp mot tsar Peter. Denne tappre krigare skulle föra den för konungen outhärliga trossen till den djupt inne i Ryssland kämpande svenska hären, men misslyckades med det företaget. Senare, då slaget vid Poltava avgjorde hela den svenska stormaktens öde och den kung-

lige krigsguden svårt sårad kom ur räkningen, kapitulerade Lewenhaupt med resterna av svenska armén. Måhända hade det varit möjligt för honom att trots allt föra trossen igenom, kanhända hade han också vissa möjligheter att föra den hårt åtgångna svenska hären till Turkiet, som Karl XII befallt. Men den verkliga orsaken till det svenska sammanbrottet på de ukrainska slätterna var utan tvivel den politik, som sedan länge försummat anpassningen efter de verkliga maktförhållandena, och en krigsföring, som vida översteg de egna krafterna. Karl XII har emellertid, säkerligen i god tro, gjort sin general till syndabock, och historieskrivningen har — om också inte alltid och aldrig utan en viss protest — hållit med kungen. Detta änskönt historien eljest plägar att i utjämnande syfte med detektiviskt raffinering nästan alltid avslöja syndabockslegenderna.

Redan efter första världskriget ville många tyskar i Bismarck och Fredrik den store se den egentliga orsaken till deras dåvarande, genom egna synder och fel förorsakade onda, »på det bocken skulle bära alla deras missgärningar ut i öknen». Den gamle Hindenburg, vars gestalt tycktes bjuda så mycken vördnad, vågade man då i Tyskland inte »lägga alla Israels barns missgärningar på och låta honom löpa ut i öknen». Han hade dock på kronrådet i Spa övertagit ansvaret för att det utsiktslösa kriget avbröts innan folk och land helt gått under, och kejsare samt folkrepresentation hade fogat sig.

Typen för den »historiska syndabocken» består alltså bl. a. däri att några stora män i förgången tid göras ansvariga och deras minne hämtas fram när senare släkten på grund av egen oduglighet fått allting att gå galet. Ungefär som då i en familjs generationsöde en duktig förfader belastas med skulden för att en vanartig ättling förlösar arv och gods. Med det fortskridande läkandet av krigsföljderna sjönk emellertid i Tyskland efter första världskriget syndabockens onda skråpukansikte undan för undan ner i den orgie av självbesmutning, ur vilken denna för en rubbad politisk, moralisk och andlig jämvikt så typiska fantom börjat sticka upp.

Under det andra världskriget fanns det ingen Hindenburg, som medelst kapitulation i rättan tid hade kunnat bringa den fruktansvärda förstörelselavinen att stanna. Tyskland var inte, som 25 år tidigare, organiserat i en i och för sig sund om också genom bismarckarvingarnas oduglighet försvagad statsform. Den tyska nationen hade själv av eget beslut anförtrott sitt öde åt en rot- och hämingslös manisk människa. Den tyska armén leddes inte av män som Gneisenau, Moltke och Hindenburg, utan av landsknektar som saknade varje antydning till starkt, djupt och omfattande bildningsfundament, grundat i en obruten, levande tradition. Så kom det sig att de sista kraftresterna hos ett dåraktigt, hållnings- och hjälplöst folk slösades bort i ett vanvettigt *va banque*-spel, att hela landet utleverades till den glupande moderna krigsfurien och att i ett sista självmördande, förtvivlat amoklopp även den yngsta generationen i form av barnsoldater kastades i gapet på det barbariskt urartade krigets Molok. Följderna av en sådan förvildad politik och krigsföring voro oundvikliga: en fullständigt ruinerad folksubstans, ett oerhört elände överallt,

Erich Reger är utan tvivel en av de skickligaste politiska publicisterna i Tyskland, även om hans skarpa dialektik alltför ofta, ja egentligen alltid, tyder på svåra hack i eggen. I sin av uppsatser sammanställda skrift »Vom künftigen Deutschland», tillverkar han av Bismarck och hans riksgrundande en fantom, mot vilken han inte utan effekt övar sin dialektiska ordfäktarkonst. »Vilket avstånd från Bismarck, den bildade realpolitikern, till Hitler, den inbilske tokskallen — och ändå, vilken betecknande likhet i växtgrund, natur och målsättning!» ... »Visserligen har aldrig Bismarck ordagrant sagt det honom tillskrivna yttrandet om 'makt går före rätt', men han är och förblir prototypen för ett väsen som utvecklar lagen ur makten, i stället för att göra som andra folk: utveckla makten ur lagen.» Reger hävdar rent av: »Den metodik, som fick sitt uttryck i riksdagshusbranden 1933, skiljer sig från den bismarckska endast i förgrovningen och genom att den sista lilla resten av samvete slängts bort.» Så var den bismarckska eran »ingenting annat än en egendomlig prägling av våldsmetoder och världsmannagester, av fint spunnet godtycke och anfall av ändamålsbetingat högmod, av suverän behärskning och bråkande utfall, av filisteri och bildning, av hänsynslös inskränkthet och skenbart frimodig anständighet.»

Varken hos Gasser, Röpke eller Reger finner man ett enda ord om att på 1800-talet den tyska nationens naturliga rätt till en enda nationalstat — i vilken form Bismarck än må ha önskat eller förverkligat den — var ett politiskt anspråk av högsta moraliska legitimitet. Inte heller ett ord om att detta anspråk, under de då rådande maktförhållandena, inte kunde genomföras på annat sätt än via den bismarckska vägen — en sak som frihetskrigets och 1848 års revolution nogsamt bevisat i sina utverkningar. De nämnda skribenterna ha också minst sagt bagatelliserat den stora politiska vändning som Bismarcks statskonst åstadkom efter riksgrundandet, i det han helt underställde den tyska utrikespolitiken det stora målet att upprätthålla den europeiska freden. Ett mål vilket han som bekant uppnådde med fulländat mästerskap.

För att bilden av det i dagens Tyskland och annorstädes så vanliga uppputsandet av syndabocker från det förgångna skall bli mera avrundad, skall här anföras ännu ett par markanta prov ur Regers skrift. Enligt honom är Gneisenau ingen man som Tyskland bör erinra sig med kärlek! Just samme Gneisenau vars strålande genius och mänskliga storhet förtrollar envar som närmare sysslar med honom, t. ex. handledd av Hans Delbrück, hans biograf som förvisso inte var någon preussisk-tysk hovhistoriograf. Och vad skall man säga, då Reger överflyglar sin egen politiska dialektik med följande måttlöshet: Det »tyska rikets» historia var från första början imperialistisk; den förste »förkroppsligaren av rikstanken» var Otto I som lade under sig Danmark, Polen, Ungern, Böhmen och Italien, den siste var Adolf Hitler, »vars storhetsvansinne grep mot Suezkanalen och Kaukasus för sitt 'Stortyska rike' och därmed har den sortens historia fört sig själv ad absurdum». Reger projicerar alltså fullkomligt godtyckligt den moderna imperialismen baklänges in i den tidigare medel-

tiden och — skulle man tro något sådant? — nedvärderar Sachsenkejsaren Otto I till andlig stamfader för folktribunen från Braunau!

Då det gäller så långa historiska avstånd, i detta fall inte mindre än ett helt årtusende, leder denna metod själv ad absurdum för var och en som vid läsningen gör det minsta lilla uppehåll i och för eftertanke.

Det behövs således inte alls att Hindenburg eller någon annan storman ur det tyska förflutna plockas fram som syndabock, för att få en förklaring till det nuvarande tyska ödet. Det måste nog tyvärr förbli därvid att tyska folket självt bär ansvaret, och gör det bl. a. därigenom att det förnekat sina stora egenskaper, genom falska avvikelser från sitt stora förflutna. Därför bär också tyska folket i alla dess skikt ansvaret för all den olycka, som det av folket på sköldarna upphöjda systemet Hitler ställt till på denna arma jord. Därmed är inte sagt att segerstaterna, som nu tagit ifrån tyskarna tyglarna till deras eget öde, ha moraliskt legitimt anspråk på rollen som den skändade mänsklighetens domare över detta straffade folk. Segermakterna ha dessa anspråk och denna rätt endast gentemot de tyskar som personligen enligt gudomlig och mänsklig lag gjort sig skyldiga. Ty även de andra nationerna och deras statsmän bära en tydlig del av ansvaret för den store tyrannens uppstigande till makten.¹ Detta är emellertid en annan sak, viktig och värd att noga genomtänkas av alla utanför Tyskland levande människor som känna sitt ansvar. Där emot hör den saken inte till det här uppskisserade aktuella temat syndaboken, lika litet som till de samtida tyskarnas kompetens.

Varför är syndaboken ett så farligt gift för en olycklig, i eländets hysteri störtad nations försvagade kropp? Därför att den avvänder ett folk från de stora männen i det förflutna, och på så sätt gör folket historielöst eller historiefientligt. Vidare därför att den som en ny frestare vill lura de nu levande skuldbelastade generationerna att med falska bevekelsegrunder avbörda sig det ansvar de enligt Guds vilja måste bära. Så har Karl Jaspers endast alltför rätt när han med största allvar och eftertryck framhåller att skuldfrågan i dag är den tyska själens livsfråga.

Inget folk kan i längden förneka de stora männen i sitt historiska förflutna, utan att därmed avsäga sig sina kulturuppgifter i världen. England, Frankrike och Förenta Staterna ha inte gjort det, och lika litet Sovjetryssland.

¹ Om detta finnas i Brünings brev mycket positiva uppgifter, som tydligt peka på utlandets svåra medskyldighet i att Hitler och hans parti kom till makten.